

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ

Кляп М. І.

ВСТУП

Характерною ознакою життя сучасного українського соціуму є проникнення у всі його сфери провідних світових та європейських тенденцій. Це особливо стосується питань надання підтримки та фахової допомоги дітям із психофізичними порушеннями, зокрема сприяння їм у здобутті якісної освіти шляхом інклюзивного або інтегрованого навчання. Першочергової актуальності набуває наразі проблема корекції розвитку дітей, які мають розлади спектру аутизму (діти з РАС). Їх кількість зростає дуже стрімко у всіх соціальних прошарках та етнічних групах. Два десятиліття тому частота появи дитини з РАС була 15-20 випадків на 10 тисяч новонароджених¹, за сучасними даними Всесвітньої організації охорони здоров'я одна дитина із 160 має розлад спектру аутизму. В Україні на кінець 2023 року відповідно до електронної системи охорони здоров'я категорія дітей і молоді з РАС до 18 років становила 20936 осіб². Це явище набуло характеру епідемії, яка наводить жах на батьків, і ставить багато викликів перед лікарями та корекційними педагогами, які надають професійну допомогу дітям та молоді з аутизмом. В умовах повномасштабної війни російського агресора в Україні можливе збільшення кількості дітей з цим порушенням внаслідок постійних тривог і стресів у майбутніх матерів як під час вагітності, так і пологів у несприятливих обставинах. Тому проблема надання корекційної допомоги дітям з РАС, зокрема робота щодо формування в них соціальних навичок, є дуже актуальною в нашій державі.

Розлад спектру аутизму – це широкий спектр різних форм розладів, об'єднаних спільними характеристиками. Поняття «спектру» вказує на те, що РАС включає в себе різні форми індивідуальних особливостей та симптомів, і не існує однієї типової представницької картини цього розладу.

¹ Колишкін О.В. Вступ до спеціальності «Корекційна освіта»: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2015. 392 с. С. 187.

² В Україні на обліку понад 20 тисяч дітей з аутизмом. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3769403-v-ukraini-na-obliku-ponad-20-tisac-ditej-z-autizmom.html>

Проблема порушення розвитку, пов'язаних з аутизмом вивчалася та висвітлювалася в науковій медичній, психологічній і педагогічній літературі. В основі вивчення були закордонні дослідження (Н. Asperger, М. Bristol, L. Bender, S. Harris, В. Hermelin, L. Kanneretc)³. Аналіз вітчизняної науково-методичної та медико-психологічної літератури з даної теми демонструє підвищений інтерес до вивчення порушень аутизму, про це свідчать численні публікації таких науковців та практиків, як К. Островська, В. Синьов, Н. Базима, О. Романчук, Т. Скрипник, В. Тарасун, Г. Хворова, А. Чуприков, М. Шеремет, Д. Шульженко, Н. Андреева, І. Логвинова, В. Бондар, М. Різдяна, М. Рождественська та ін. Визначення того, які проблеми розвитку дитини спричинюються аутизмом, змінюється та доповнюється в науці постійно⁴.

Г. Аспергер, В. Башина, Л. Вінг, В. Каган, Л. Каннер, І. Лукашова, К. Лебединська, О. Нікольська, М. Раттер, С. Немирівська та інші, зробили важливий внесок у розуміння аутизму з різних позицій і підходів. Розуміння аутизму як різновиду мислення і особливостей когнітивної діяльності допомагає розвивати індивідуальний підхід до підтримки та навчання людей з аутизмом і підкреслює важливість врахування їхнього світогляду і потреб у соціумі.

У науковому дискурсі розглядаються різні визначення поняття «аутизм».

Аутизм як форма мислення й особливостей когнітивної діяльності, життєва установка і не завжди усвідомлюваний поведінковий принцип. Сприйняття навколишнього світу, а також потенційний і здійснюваний вплив на нього заломлюються через морально-психологічні координати й світогляд власного «Я» і миттєвих станів особистості.

Аутизм як хвороблива форма психологічної самоізоляції, крайня форма порушення контактів, стан психологічного відчуження, відступів від реальності у світ власних переживань, де аутистичне мислення підпорядковане афективним потребам, його довільна організація порушена. Стан, характерний для шизофренії.

Аутизм як психічний розлад, який класифікується як стійка затримка розвитку. Це розлад, що виникає внаслідок порушення розвитку головного мозку й характеризується вираженим і всебічним дефіцитом соціальної взаємодії та спілкування, а також обмеженими інтересами й діями, що повторюються.

³ Мойсеєнко І. М. Теоретичні підходи до дослідження ознак аутизму в Україні. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/10-1-ukr>

⁴ Базима Н. В. Дитина з РАС в інклюзивному просторі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наук. праць*. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова 2019. № 38. С. 22–28.

Під «розладами аутистичного спектра» розуміють стани, схожі з аутизмом, за яких відзначаються більш м'які ознаки й симптоми, або клінічна картина проявляється не повною мірою. Розлади аутистичного спектра (РАС) – комплекс психологічних характеристик, що описують широке коло аномальної поведінки й ускладнень у соціальній взаємодії та комунікаціях, а також обмежених інтересів і поведінкових актів, що часто повторюються³.

На сучасному рівні розвитку науки виділяють п'ять видів порушень спектру аутизму: синдром Каннера, дитячий дезінтегративний розлад, синдром Аспергера, синдром Ретта, атипичний аутизм. Всі вони характеризуються труднощами в соціальній взаємодії, а також обмеженим, стереотипним, повторюваним репертуаром дій та думок⁵.

Діти з РАС інакше сприймають навколишній світ, дуже буквально, фрагментарно та вибірково. Для оптимального засвоєння інформації дітьми з аутизмом потрібен особливий підхід, який має відображатися в навчальних програмах. Робота з дитиною з розладом спектру аутизму потребує специфічного підходу, побудова корекційних занять відрізняється від занять з дітьми, які мають інші порушення розвитку, особливо на початкових етапах роботи. Необхідно не тільки формувати соціально прийнятну поведінку дитини, але й працювати в більшості випадків й над розвитком мовлення, тобто сприяти соціалізації дитини з РАС загалом. Найбільш сприятливі умови для соціальної адаптації дитини з аутизмом можна створити у закладі дошкільної освіти з інклюзивним навчання при активній співпраці з сім'єю дитини.

1. Основні шляхи та етапи соціалізації дітей з аутизмом у закладі дошкільної освіти з інклюзивним навчанням

Формування соціальних навичок у дітей дошкільного віку є важливим аспектом їх розвитку, оскільки ці навички є основою для успішної соціалізації та міжособистісних відносин. Соціальна компетентність представляє собою комплексну систему знань, умінь, ставлень, ціннісних орієнтацій і компонентів поведінки, які необхідні для успішної взаємодії в суспільстві. Ця робота охоплює різноманітні аспекти соціальної адаптації та міжособистісних відносин. Серед ключових вмінь та навичок, що входять до складу соціальної компетентності, можна виокремити наступні: аналіз ситуацій взаємодії людей, оцінювання вербальної й невербальної експресії у взаємодії з іншими людьми, передбачення наслідків діяльності й поведінки,

⁵ Розлади аутистичного спектру. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8_%D0%B0%D1%83%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B0

розуміння логіки соціальної взаємодії, створення атмосфери товарищескості. Ці аспекти допомагають формувати у дитини навички, необхідні для успішної адаптації та позитивних міжособистісних відносин⁶. Найбільш сприятливі умови для формування таких навичок припадають на дошкільний вік і можуть реалізовуватися у закладі з інклюзивним навчанням на систематичній основі.

Початкова робота з дитиною з РАС має такі засади:

- не рекомендується наполягати на виконанні певних завдань або участі в іграх з дітьми на початкових етапах. Педагогу необхідно діяти залежно від ситуації, зважати на бажання та настрої дитини, бути чутливими до її реакції. Часто дитина сама пропонує ту форму взаємодії, яка їй здається найбільш комфортною на той момент;

- важливо, щоб емоційним коментарем супроводжувалося все, що відбувається на занятті, педагог проговорює всі дії та ситуації;

- необхідно зважати на те, що поведінка дитини під час заняття може бути різною. Якщо дитина вийшла зі стану рівноваги, обов'язково треба бути спокійним, зрозуміти чого дитина хоче у конкретний момент, не сварити її, допомогти їй вийти зі стану дискомфорту.

- бути готовим до того, що реакція дітей з порушенням спектру аутизму на одну й ту саму ситуацію, гру або діяльність може бути різною: одна реагує спокійно, дружно, в іншої може викликати негативну реакцію. Якщо дії педагога викликають у дитини супротив – слід зупинитися. Завжди треба діяти залежно від розвитку подій⁷.

Перш ніж розпочати роботу з дитиною з РАС, треба прийняти обгрунтоване рішення, щодо того, який корекційний підхід використовувати. Найвідомішими є:

1. Емоційно-рівневий підхід розроблений такими дослідниками В. В. Лебединським, К.С. Лебединською, О.С. Нікольською. Вони пропонують певні етапи формування комунікативних навичок дитини з порушенням аутизму, яка не говорить, що включають роботу над вказівним жестом і жєстами «так», «ні», робота над цілеспрямованими діями, розрізнення малюнків.

2. ТЕАССН підхід – програма навчання і корекції для дітей з РАС, розроблена у США. Вона ґрунтується на процесі візуалізації навколишнього середовища та його структуруванні, адже для дитини з порушеннями сприймання навколишнього середовища «знати» – це означає «бачити». Організація корекції починається із структурування

⁶ Островська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом: монографія. Львів : Тріада плюс, 2012. 520 с. С.187.

⁷ Островська К. О. Психологічні основи формування соціальних компетенцій дітей з аутистичними порушеннями: Київ. НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. 465 с. С. 336.

трьох сфер: фізичного розвитку, щоденного розпорядку дня та організації навчального процесу. Цей метод зручно використовувати в освітніх закладах педагогами та психологами, а також батькам.

3. Поведінковий підхід АВА (прикладний аналіз поведінки), який спрямований на корекцію проблемної поведінки на основі принципів підсилення або послаблення поведінки та методу навчання блоками.

4. VBA – вербально-поведінковий підхід, який використовує методи прикладного аналізу поведінки та дослідження вченого-біхевіориста Б. Скіннера. Цей метод розвиває здатність дитини навчитися функціональній мові: виражати прохання; позначення того, що дитина відчуває; повторювати почуті слова; відповідати на запитання⁸.

Для ефективного розвитку соціальних навичок дошкільнят із РАС важливо використовувати структурований підхід, який включає такі етапи:

- підготовка до комунікації та взаємодії: забезпечення сприятливого середовища для вступу в контакт, розробка попередніх завдань та вправ для активації соціальних навичок;

- ознайомлення зі стереотипною ситуацією: пояснення конкретних випадків, в яких дитина може зустріти виклик для соціальної взаємодії, застосування візуальних матеріалів для ілюстрації ситуацій;

- комунікація та рефлексія: проведення вправ, спрямованих на розвиток конкретних соціальних навичок, стимулювання взаємодії між вихованцями та вихователем, проведення рефлексії, обговорення вражень та емоцій після виконання завдань;

- залучення емоцій: використання емоційнозбагачених завдань для привертання уваги та зацікавленості, активне стимулювання вираження емоцій вихованцями під час розвитку соціальних навичок;

- оцінка та адаптація завдань: запитання вихованців про їхні емоції та враження від виконання завдань, адаптація методів та завдань на основі отриманого досвіду для оптимізації навчального процесу⁹.

Цей структурований підхід сприяє ефективному впровадженню методик розвитку та формуванню соціальних навичок, сприяє взаєморозумінню та активізації емоційного зв'язку між вихованцями та педагогами.

⁸ Скрипник Т. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі: Навчально-наочний посібник./ уклад: Т. Скрипник. Харків: Факт, 2015. 40 с. С. 15.

⁹ Ніколенко, Л.М. Розвиток соціальних навичок у дітей з порушеннями аутичного спектра в умовах інтеграційного дитячого оздоровчого табору. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 2017. № 1. С. 88–92. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2017/1/11.pdf>. С. 88

Виховання всіх дітей дошкільного віку відбувається в Україні відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти, яким передбачено формування у дошкільнят ряду ключових компетентностей за різними освітніми напрямками, спрямованими на розвиток особистості дитини. Компетентність як результат дошкільної освіти та особистісне надбання відображає систему взаємопов'язаних компонентів фізичного, психічного, соціального та духовного розвитку особистості дитини¹⁰.

На основі Базового компоненту дошкільної освіти розроблена Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт», в якій освітні лінії базуються на трьох видах інтелекту: фізична сфера – на психомоторному інтелекті як динамічній системі цілісних рухових і психічних актів, що активізують діяльність дитини; чотири освітні лінії – «Дитина у соціумі», «Мовлення дитини», «Дитина у світі культури» та «Гра дитини» – на соціальному інтелекті як здатності розуміти взаємостосунки між людьми та міжособистісні події; освітня лінія «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» – на загальному інтелекті як здатності до пізнання, готовності до засвоєння й використання знань і досвіду. Кожному виду інтелекту відповідають певні види діяльності та наскрізні завдання¹¹.

В освітній лінії «Дитина у соціумі» освітньої програми «Розквіт» охарактеризовано рівні, які визначають змістову послідовну психолого-педагогічну роботу в подоланні труднощів соціально-емоційного розвитку дітей з РАС, а саме:

Рівень 1. Виокремлення себе з довкілля. Дитина починає усвідомлювати відчуття, які надходять до її м'язів і багаторазове повторення яких утворюють її тілесні відчуття. Вирізняє себе від інших об'єктів. Виявляє вибірковість емоцій, що супроводжують різноманітні маніпуляції.

Рівень 2. Допуск іншої людини у свій простір. Розширює простір свого «Я», виявляє відчуття приналежності як власного тіла, так і приналежності інших людей та предметів. Починає сприймати іншу людину, виявляє емоції при цьому. Намагається регулювати свої елементарні дії для досягнення простого результату (наприклад, при виборі предмету або партнера для елементарної діяльності).

¹⁰ Базовий компонент дошкільної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/doshkilna-osvita-2/bazoviy-komponent-doshkilnoi-osviti-v-ukraini>

¹¹ Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт». URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/zagalno-serednya-osvita/korektsiyni-programi/prohramy-rozvytku-dlia-ditey-z-osoblyvymy-osvitnimy-potrebamy-doshkil-noho-viku/>

Рівень 3. Становлення соціальної взаємодії. Формування взаємодії з навколишнім середовищем. Інколи показує усмішку, жести з метою привернути увагу; змінює вирази обличчя, можливий контакт очей; доступні одиниці висловлювання і розуміння мовлення. Реагує на емоційно-словесні контакти з навколишніми; підпорядковується вимогам дорослих, намагається досягти результату в тій чи іншій діяльності, усвідомлює своє ім'я.

Рівень 4. Здатність конструктивно впливати на навколишнє середовище. Намагання практично вплинути на людей з метою привернути їх увагу до себе і своєї діяльності. Виділяються прояви перших бажань: «хочу», «не хочу» і заперечень «можна» – «не можна». Відстоює у різній формі власність – «моє». Виявляє емоції у відповідь на події, ситуації. Виконує доступні види діяльності – завдання, запропоновані батьками або вихователями, демонструє почуття змагальності.

Рівень 5. Здатність до соціальної поведінки. Проявляє елементарні керованості в діях і поведінці, починає підкорюватися соціальним правилам, виявляє саморегуляцію при вирішенні своїх життєвих проблем, іноді прагне до спільної діяльності, виявляє емоційну рефлексію. Розуміє різницю між «я хороший(а)» і «я поганий(а)»¹¹.

Розвиток соціальних компетенцій дітей з РАС стає визначальним на їх шляху до світу різноманітних можливостей та набуття нового досвіду життєдіяльності разом з іншими людьми. Визначальну роль у цьому відіграють ті дорослі (батьки, фахівці, вихователі тощо), які опікуються дитиною. При проведенні корекційної роботи з дітьми-дошкільнятами з РАС треба враховувати, що поведінка дітей з аутизмом часто має маніпулятивний характер, тому фахівці та батьки змушені робити вибір – підтримувати подібні прояви і залишити в незмінному стані або припинити їх. Тоді всі дорослі як справжні вихователя, які бажають добра своїй дитині, вірять в неї, поважають її особистість, систематично і послідовно дають їй зрозуміти, що вона як дитина, має слухатися дорослого, поважати його, враховувати його думки та поради. Будь-яку дитину з аутизмом можливо і необхідно привчити поважати дорослого і орієнтуватися на нього. Якщо у свідомості дитини буде сформований образ «значущого дорослого», то все її навчання буде більш ефективним і надійним. Для цього педагоги та батьки у своїй взаємодії мають стати значущими дорослими для дитини з РАС, тоді всі методи, засоби і прийоми, які вони застосовуватимуть, стануть особистісно-орієнтованими і сприятимуть справжньому їх вихованню та соціальній адаптації.

Ряд дослідників указують на величезну кількість проблем, із якими стикаються під час вступу до дошкільного закладу не тільки дитина з розладом аутистичного спектру, але й її сім'я, фахівці, що займаються

її освітою. Уже з першого дня в дошкільному закладі така дитина демонструє масу проявів: аутистичні реакції, регресивні симптоми, емоційні розлади⁸.

Основні шляхи соціалізації дітей з аутизмом у дошкільних закладах з інклюзивним навчанням включають:

Інклюзивне середовище: створення інклюзивного середовища, де діти з аутизмом навчаються разом з іншими дітьми, що сприяє їхній інтеграції та взаємодії. Це допомагає зменшити стигматизацію та сприяє природньому розвитку соціальних навичок.

Індивідуальний підхід: важливо враховувати потреби кожної дитини з аутизмом і створювати індивідуалізовані навчальні плани та підходи до навчання та соціалізації. Це може включати в себе роботу з логопедом, психологом, терапевтом та іншими фахівцями.

Подолання сенсорних проблем: багато дітей з аутизмом мають особливість у сприйнятті сенсорних подразників. Важливо створити комфортне середовище, уникати надмірної стимуляції та надмірної чутливості до світла, звуку та інших сенсорних подразників.

Взаємодія з однолітками: потрібно розвивати можливості для взаємодії дітей з аутизмом з іншими вихованцями. Групові заняття, спільні ігри та проекти сприяють розвитку соціальних навичок та встановленню взаємодії з ровесниками.

Соціальні навички: програми навчання повинні включати у себе роботу над розвитком соціальних навичок. Діти з аутизмом можуть потребувати навчання в розпізнаванні емоцій, встановленні контакту зі своїми однолітками та розвитку навичок спілкування.

Підтримка фахівців: у закладах з інклюзивним навчанням повинні працювати кваліфіковані професіонали, такі як логопеди, психологи та інші фахівці, які можуть надавати підтримку та консультувати вихователів та батьків дітей з аутизмом.

Батьківська участь: батьки грають важливу роль у соціалізації своєї дитини з аутизмом. Важливо співпрацювати з ними, надавати поради та рекомендації для підтримки соціального розвитку вдома¹².

Ці шляхи допомагають створити сприятливе середовище для соціалізації дітей з аутизмом в закладі дошкільної освіти з інклюзивним навчанням, сприяють їхньому розвитку та взаємодії з іншими дітьми.

Соціалізація дітей з аутизмом у закладі дошкільної освіти з інклюзивним навчанням може пройти кілька фаз. Важливо розуміти,

¹² Методичні рекомендації щодо організації навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти / Уклад.: Л.В. Кравчина, Л.В. Кузьменко, Н.В. Марченко та ін.; за заг. ред. Л.В. Кравчини. Київ: Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2017. 64 с. С. 17.

що ці фази можуть варіюватися в кожній дитини, і процес соціалізації може вимагати багато часу та терпіння. Ось загальні фази соціалізації дітей з аутизмом:

Фаза адаптації:

– дитина з аутизмом вперше вступає в інклюзивне дошкільне середовище;

– дитина може відчувати стрес та незручність в новому оточенні, з новими однолітками та педагогами;

– важливо створити безпечне та підтримуюче середовище, де дитина може почувати себе комфортно.

Фаза сприйняття:

– дитина з аутизмом починає активно спостерігати за іншими дітьми та навколишнім середовищем;

- вона може спробувати наслідувати дії та вчинки інших дітей;

– потребує підтримки вчителів та однолітків для розуміння та прийняття.

Фаза інтеракції:

– дитина з аутизмом починає активно взаємодіяти з іншими дітьми, встановлюючи контакти та спілкування;

– важливо створити можливості для спільних ігор, проєктів та спільних занять для підтримки цієї фази.

Фаза інтеграції:

– дитина з аутизмом стає активною частиною групи та колективу;

– вона розвиває близьку дружбу та взаємодію з однолітками;

– може демонструвати соціальні навички, такі як спілкування, співпраця та взаєморозуміння.

Фаза самостійності:

– дитина розвиває більшу незалежність у соціальних ситуаціях;

– вона може брати ініціативу у взаємодії з іншими дітьми та бути активною учасницею групових дій;

– важливо підтримувати та підштовхувати її до самостійності в соціальних відносинах¹³.

Важливо пам'ятати, що кожна дитина з аутизмом – унікальна, і темпи та характер її соціалізації можуть значно відрізнятись. Важливо надавати індивідуальну підтримку та враховувати потреби кожної дитини для її успішної соціалізації в інклюзивному дошкільному середовищі.

Процес соціалізації включає в себе також дезадаптивні та змішані комплекси дій і процесів, завдяки чому одна і та ж дитина виявляється адаптованою в одній групі осіб і дезадаптованою в іншій. Цей факт

¹³ Сухіна І., Риндер І., Скрипник Т. Психологічна модель раннього втручання для дітей з аутизмом: посібник. Київ-Чернівці: Букрек, 2017. 192 с. С. 56–57.

також необхідно враховувати при організації процесу соціалізації дитини з РАС, адже відомо, що міжособистісне спілкування такої дитини, як правило, носить конфліктний характер.

Разом з тим, в процесі адаптації значну роль відіграє можливість переорієнтації особистості. Тому не менш важливим є відпрацювання у дитини з аутизмом таких оцінок і такого розуміння ситуації, які б у подальшому її житті не суперечили цінностям і ціннісним орієнтаціям нової групи осіб, з якою дитина, можливо, повинна буде спілкуватися і співпрацювати¹⁴.

Як свідчить викладене, засвоєння знань, навичок і норм поведінки має також адаптаційне значення, а, отже, інтеріоризація й адаптація в реальному житті тісно взаємопов'язані і не можуть існувати одна без одної. Розмежування їх необхідне для глибшого розуміння процесу соціалізації дитини з аутизмом з метою розробки і впровадження спеціальних методик.

2. Деякі інноваційні підходи до формування соціальних навичок дітей з розладами спектру аутизму в закладах дошкільної освіти

Освітньо-виховний процес дошкільника з розладом спектру аутизму має чітко визначену мету, сприяє відбору та структурі змісту, сприяє оптимальній організації, добору методів, прийомів та засобів разом з урахуванням рівня професійної компетентності педагогів.

Зарахування дитини з РАС до закладу дошкільної освіти відбувається після отримання висновку Інтегративно-ресурсного центру про комплексну оцінку рівня розвитку дитини, в якому визначаються особливі освітні потреби дитини, рівень її підтримки в освітньому процесі, особливості організації освітнього середовища, психолого-педагогічних та корекційно-розвивальних послуг. З метою реалізації інклюзивного навчання для такої дитини у закладі освіти створюється команда психолого-педагогічного супроводу, до складу якої входять вихователі, фахівці та батьки дитини. Співпраця цих фахівців у міждисциплінарній команді супроводу спрямована на досягнення позитивної динаміки у розвитку дитини з розладом спектру аутизму та її соціалізації.

Для успішної соціальної адаптації дитини з розладом спектру аутизму необхідна тісна співпраця всіх фахівців закладу, зокрема членів команди психолого-педагогічного супроводу. Розвиток такої дитини є тривалим процесом – десь він протікає швидше, десь повільніше. Педагогам та батькам доводиться докладати максимум зусиль для позитивних зрушень в психосоціальному розвитку дитини,

¹⁴ Шульженко Д.І. Освітньо-психологічна інтеграція (інклюзія) дітей з аутизмом: монографія / Д.І. Шульженко. Київ : НПУ імені М.П.Драгоманова, вид-во Хортицької національної академії, 2017. 444 с. С. 137.

бо такі діти дуже складно переживають процес адаптації до закладу дошкільної освіти та зі значними труднощами соціалізуються, оволодівають соціально прийнятими формами поведінки.

Кожен фахівець команди психолого-педагогічного супроводу має свої завдання в роботі з дитиною з розладом спектру аутизму. Важливе значення має робота педагога-дефектолога, який спільно із психологом: проводить поглиблене обстеження особливостей розвитку дитини, визначає її здатність до навчання, проводить роботу, спрямовану на розвиток дитини; підвищує пізнавальну активність і розвиває основні психічні процеси дитини (сприйняття, увагу, пам'ять, мислення та ін.); розвиває комунікативну та мовленнєву діяльність дитини; проводить консультування батьків, під час якого батьки навчаються необхідних прийомів навчання, виховання й соціального розвитку своєї дитини; консультує батьків та навчає їх спеціальних прийомів навчання, виховання й розвитку в домашніх умовах.

Партнерська співпраця членів команди психолого-педагогічного супроводу поступово проходить певні етапи (підготовчий, адаптаційний та повне включення), кожний з яких має свою специфіку. Найважливішим результатом роботи групи супроводу на перших двох етапах є розроблення Індивідуальної програми розвитку дитини. На етапі повного включення фахівці сприяють найповнішій адаптації та соціалізації дитини. В дошкільному закладі педагоги групи супроводу здійснюють роботу з методичного супроводу навчання, виховання і розвитку дитини; розробляють та використовують дидактичні матеріали, адаптують або модифікують освітній процес, навчальний план, мету і завдання задля забезпечення індивідуальних потреб дитини з РАС; розробляють критерії оцінювання навчальних здобутків дитини; апробують інноваційні форми, методи, технології роботи⁸.

На даний час у закладах освіти відзначають збільшення кількості дітей з РАС, пов'язане з військовим станом в країні. Сім'ї внутрішньо переміщених осіб, яких війна змусила покинути свої домівки, влаштовують дітей в освітні заклади в населених пунктах, де на даний час проживають. Також постійні тривожні та посттравматичні стани, які виникають у вагітних та дітей раннього віку на тлі військових дій в країні, можуть сприяти тенденції до збільшення кількості дітей з різними психоемоційними порушеннями, в тому числі з РАС.

Для фахівців дошкільного закладу корекційний навчально-виховний процес з дітьми з аутизмом є досить довготривалим та потребує постійного пошуку шляхів корекції порушення та формування моделі соціальної поведінки дитини. Для відстеження динаміки розвитку дитини з РАС, з'ясування її індивідуальних особливостей у дошкільному закладі ведеться карта фіксації результатів роботи та спостережень

за поведінкою дитини, де кожен фахівець фіксує свої спостереження та результати роботи з дитиною.

Під час корекційної роботи з дітьми, що мають розлади аутистичного спектру, педагоги-дефектологи, вихователі й асистенти вихователів інклюзивних груп можуть застосовувати численні традиційні та новітні методи і прийоми роботи, спрямовані на формування соціальних навичок у цієї категорії вихованців. Формування соціальних навичок у дітей дошкільного віку є важливим завданням, оскільки ці навички є основою для успішної соціалізації та становлення міжособистісних відносин. Ось деякі осучаснені способи, якими можна сприяти розвитку соціальних навичок у дітей дошкільного віку з аутизмом:

Гра в ролях (зазвичай для двох осіб – дитини з РАС та дорослого): Гра в ролях допомагає дітям під керівництвом педагогів зрозуміти імпульси та почуття інших людей. Вони можуть пробувати різні ролі, такі як «мама і тато», «лікар і пацієнт», і вивчати, як взаємодіяти з іншими у різних ситуаціях. Ігри в ролях можуть бути варіативними та адаптованими для конкретних потреб дітей з РАС. Приклади ігор в ролях, які можна використовувати:

– «Лікарня» або «Магазин». Діти можуть грати в ролі лікарів та пацієнтів або працівників та покупців магазину. Це дозволяє розвивати комунікативні та соціальні навички через взаємодію з «пацієнтами» або «покупцями».

– «Родина сцена». Діти можуть відтворювати ролі членів родини в різних ситуаціях, таких як обід, вечір чи сімейне святкування. Це допомагає розвивати соціальні навички та взаєморозуміння.

– «Рятувальник та неслухняна дитина». Діти можуть грати ролі рятувальників та дитини, яка не дотримується певних соціальних правил, показувати наслідки непродуманої поведінки (наприклад, недотримання правил поведінки на дорозі, в лісі, біля води тощо) та разом засвоювати ці правила.

– «Казкові персонажі». Діти можуть обрати персонажів з улюблених казок та відтворювати різні сцени та сюжети, які розвиватимуть їх креативність та соціальні навички. Варто пропонувати персонажі українських народних казок (Івасика-Телесика, Кирила Кожум'яки тощо) або сучасних подій (пса Патрона);

– «Команда помічників-волонтерів». Діти можуть створити бригаду, яка хоче допомогти дорослим у їх справах з догляду за кімнатними квітами, живим куточком, прибирання ігрової зони, накриванні на стіл. Обговорюються можливі дії членів бригади, а потім реалізується певна діяльність. Це сприяє розвитку командної роботи та співпраці.

– «Космічний політ». Гра в ролі астронавтів або космічного екіпажу розвиває креативність та взаємодію в умовах обмеженого простору.

Важливо адаптувати ігри в ролях до індивідуальних потреб та здібностей кожної дитини з РАС, забезпечуючи їх залучення до гри, комфортну та підтримуючу атмосферу.

Спільні ігри (учасниками є вихованці інклюзивної групи, дитина з РАС та вихователь або асистент вихователя): Групові ігри сприяють розвитку навичок спільної гри, співпраці та взаємодії з однолітками. Діти вчать ділитися, чекати своєї черги, розв'язувати конфлікти та дотримуватися правил. Ось кілька прикладів спільних ігор:

– «Музична гра в колі». Діти можуть сидіти в колі та передавати один одному різні музичні інструменти (сопілку, барабан, маракаси, брязкальця тощо). Коли зупиниться музика, той, хто тримає інструмент, має спробувати щось зіграти на інструменті або заспівати один рядок з пісеньки (асистент вихователя має допомогти дитині з РАС брати участь у цій грі).

– «Будівництво замків». Можна використовувати конструктори для спільного будівництва замків або мостів за наданою схемою. Комунікація та співпраця під час створення чогось разом є важливими аспектами у розвитку комунікації та соціалізації загалом.

– «Казкова гра». Діти можуть разом створити казку, вигадуючи персонажів та сюжет. Кожен може додавати свій внесок, створюючи унікальну історію.

– «Веселий танець». Можна обрати веселу музику та разом із дітьми виконувати різні танцювальні рухи. Це стимулює фізичний розвиток і сприяє соціальній взаємодії.

– «Пазли». Спільне складання пазлів може бути цікавою грою, де діти повинні співпрацювати для досягнення спільної мети – завершення картинки.

– «Гра в м'яч». Гра в перекидання або перекочування м'яча допомагає вдосконалювати координацію рухів та сприяє спільній активності.

Важливо пам'ятати, що при організації спільних ігор дуже зростає роль асистента вихователя, який має адаптувати хід гри для дитини з РАС, сприяючи не тільки її участі в грі, але й отримання нею емоційного задоволення та почуття впевненості у собі.

Також серед осучаснених методів роботи з дітьми дошкільного віку, які мають РАС, можна запропонувати використовувати розмови та спілкування на різні теми, підбираючи їх серед тих, які є цікавими для конкретної дитини. Приводом для розмови може бути сюжет з відеоролику, прочитаний вірш або казка, актуальні події, що відбулися у дитячому садку. Розмовляйте з дітьми, заохочуйте їх розповідати про свої почуття та думки або демонструвати свої емоції, показуючи приклади своїх переживань та емоцій. Навчіть їх слухати

інших та задавати питання. Важливо також вчити дітей ненав'язливо виражати свої потреби.

Необхідно також вчити дітей демонструвати емпатію, розуміти почуття інших людей та виражати співчуття. Можна це робити через розмови, читання дитячої літератури або перегляду дитячих відеороликів через демонстрацію турботи про інших (наприклад, про мешканців живого куточка або про кімнатні рослини). Батьки та вихователі можуть бути прикладом для дітей, демонструючи соціальні навички в повсякденних ситуаціях. Пояснюйте, чому ви робите певні речі, і навчайте дітей наслідувати це ⁶.

Одним із сучасних підходів, що використовується при формуванні соціальних навичок дошкільнят з РАС, є демонстрація розв'язання конфліктних ситуацій. Конфлікти – це частина життя, і важливо навчити дітей ефективно розв'язувати їх. Вони можуть навчитися, як виражати свої почуття, слухати інших і шукати компроміси. Конфліктні ситуації можуть виникати в будь-яких групах, в тому числі й серед дітей з РАС. Важливо вміти вирішувати такі ситуації конструктивно. Такий підхід можна вважати інноваційним, бо вихователі не дуже зацікавлені у використанні цих ситуацій. Ось деякі приклади конфліктних ситуацій та можливі підходи до їх вирішення:

1. Конфлікт через обмежений інтерес. Ситуація: два хлопчики хочуть грати із одним і тим самим іграшковим автомобілем, обидва зацікавлені в автомобілях.

Вирішення: вихователь може надати іншу іграшку або заохочувати обох дітей об'єднати свої ігри та спільно вигадати сюжет гри.

2. Конфлікт на фоні змін. Ситуація: зміна розкладу чи місця проведення діяльності може викликати стрес і конфліктну реакцію.

Вирішення: вихователь може попереджати про будь-які зміни заздалегідь, використовуючи візуальні схеми або розповіді. Також важливо надавати підтримку та допомагати дітям адаптуватися до нових обставин.

3. Конфлікт через непорозуміння в комунікації. Ситуація: один із дітей може не розуміти слова чи жести іншого, що може призвести до непорозуміння та конфлікту.

Вирішення: використовувати засоби візуальної комунікації, такі як картки з ілюстраціями. Залучайте інших дітей для допомоги в поясненні та взаєморозумінні.

4. Конфлікт через роздратування. Ситуація: дитина може роздратовуватися від якогось подразника або невідомої ситуації, що може викликати конфлікт.

Вирішення: дозвольте дитині взяти перерву, надати можливість використати стратегії саморегуляції (наприклад, використання заспокійливих іграшок або технік дихальної гімнастики).

5. Конфлікт в груповій діяльності. Ситуація: під час групової діяльності може виникнути неузгодженість щодо розподілу ролей чи обов'язків.

Вирішення: забезпечте чіткі інструкції, надайте розуміння ролей та підтримку для забезпечення взаємодії та співпраці, спирайтеся на допомогу асистента вихователя.

Ключовим є розуміння потреб кожної дитини та використання індивідуальних стратегій для запобігання та вирішення конфліктів¹².

Актуальними при формуванні соціальних навичок у дошкільнят з РАС є рекомендації щодо підтримки самоконтролю у дітей цієї категорії. Дітей треба навчити контролювати свої емоції та реакції в різних ситуаціях. Важливо навчити їх розпізнавати свої почуття та шукати способи їх виразу без агресії чи неадекватних реакцій. Ось декілька прикладів стратегій самоконтролю:

- дихальні вправи: вчіть дитину використовувати глибоке та спокійне дихання для заспокоєння в ситуаціях стресу чи роздратування;

- заспокійливі предмети: надайте дитині доступ до спеціальних заспокійливих іграшок або об'єктів, таких як антистресові м'ячики;

- структуровані розклади: використовуйте візуальні графіки та розклади для створення чіткої структури дня, щоб дитина знала, що очікувати і була до цього готова;

- сигнали на розуміння емоцій: вивчіть з дитиною систему сигналів для вираження свого емоційного стану, наприклад, за допомогою кольорових карток або карток обличчя з різними виразами (емодзі);

- перерви та відсторонення: навчіть дитину визначати свою потребу в перерві або відмежуванні (усамітненні) від інших людей, коли вона відчуває роздратування;

- індивідуальні засоби самовираження: дозвольте дитині використовувати індивідуальні засоби самовираження, такі як малювання або письмо, щоб висловити свої емоції;

- самооцінка: розвивайте навичку самооцінки, де дитина може оцінювати свій власний емоційний стан та визначати стратегії для покращення себе;

- самоінструкції: навчайте дитину говорити собі позитивні самоінструкції, щоб допомогти зняти напругу та стрес¹⁵.

¹⁵ Пасічник О.І., Воронішина Ю.М., Соціалізація дитини з особливими освітніми проблемами. Психологічний супровід. К. : Шкільний світ, 2017. 144 с. С. 55.

Ці стратегії можуть бути адаптовані відповідно до індивідуальних потреб кожної дитини з РАС. При проведенні корекційної роботи будь-яким традиційним або інноваційним методом треба постійно практикувати позитивне підкріплення. Використовуйте схвалення та підсилення для сприяння формування позитивних соціальних навичок. Висловлюйте похвалу дітям, коли вони виявляють прояви емпатії, комунікують, взаємодіють і допомагають іншим.

Загальною метою діяльності закладу дошкільної освіти є створення безпечного, сприятливого та підтримуючого середовища, в якому всі діти, в тому числі й вихованці з РАС, можуть навчатися та вдосконалювати свої соціальні навички. Налаштування позитивних зв'язків між дітьми та вихователями або батьками грає ключову роль у формуванні цих навичок.

До новітніх, інноваційних методів формування соціальних навичок у дітей з РАС, які пропонують використовувати зарубіжні дослідники, є підходи, які практикує відомий американський психолог Скотт Белліні у роботі з дітьми із синдромом Аспергера¹⁶. У ході своєї п'ятиступінчатої моделі навчання спілкуванню дітей даної категорії науковець пропонує декілька цікавих методів формування соціальної взаємодії. При виборі методу корекції та розвитку соціальних навичок дослідник рекомендує враховувати принцип: змінювати навколишнє середовище чи поведінку дитини. Наприклад, навчання однолітків щодо взаємодії з дитиною з РАС упродовж дня у садочку, включення дитини до різних групових занять (спортивні команди, спільні музичні чи театральні виступи тощо).

Метод залучення однолітків як помічників, які спілкуються з дитиною з синдромом Аспергера протягом дня, допомагає у розвитку соціальних та ігрових навичок дитини з аутизмом, сприяє бажанню відвідувати дошкільний заклад постійно та формує ранній досвід спілкування з новим соціальним оточенням. Такий метод взаємодії допомагає узагальнити нові навички у природному середовищі.

Проблемна поведінка дітей з аутизмом найчастіше пов'язана з дефіцитом чи нерівномірним розподілом психофізичного тону. Такі діти потребують спеціальних занять з розвитку моторики або хоча б включення активних занять у гру. Тому в закладах, де є діти з спектром аутизму, зокрема із синдромом Аспергера, обов'язково потрібно звернути увагу на заняття з фізкультури. На цих заняттях має бути наявний спортивний комплекс з відповідним обладнанням. Вихователь спільно з вчителем-реабілітологом чи інструктором ЛФК підбирають

¹⁶ Scott Bellini, Jessica K Peters. Social Skills Training for Youth with Autism Spectrum. URL: https://www.researchgate.net/publication/23241355_Social_Skills_Training_for_Youth_with_Autism_Spectrum_Disorders

спеціальні ігри та вправи, які дозволяють коригувати індивідуальні проблеми: гіпер- або гіпотонус, недостатню координацію рухів, невміння взаємодіяти з іншими дітьми тощо. Дітям з РАС бажано займатися улюбленими спортивними активностями. Заняття фізичними вправами не тільки дає додаткове рухове навантаження, що сприятливо впливає на психоемоційний стан, але й дає можливість для тісного контакту з тренером (інструктором), який може стати ще однією значущою дорослою людиною в оточенні дитини, та постійні взаємини з групою дітей-однолітків. Позитивом може бути й використання на фізкультурних заняттях спортивної форми, яка ніби розмежовує дитину із зовнішнім світом, фізично та психологічно захищає її внутрішнє «Я». Таким чином, цей метод формування соціальних навичок допоможе дитині з РАС не тільки здобути нові соціальні контакти, а й отримати нові позитивні емоції, що є також важливим кроком як у покращенні емоційних складових особистості дитини, так і фізичних аспектів її здоров'я.

Важливим етапом у корекційно-розвитковій роботі з дитиною з РАС є навчити її розпізнавати чужі емоції за виразом обличчя та виражати власні почуття та емоції, що потрібно для успішного спілкування. Для цього можна здійснювати діяльність з розпізнавання конкретних емоційних станів шляхом моделювання. Найкращий результат у цій вправі можна досягнути з дитиною із синдромом Аспергера або в групах таких дітей. Дорослий повинен вибрати емоцію і представити її через пантоміму. Після виступу дорослий повинен просто пояснити ситуацію, в якій людина може почувати себе таким чином. Дитину спонукають спробувати вгадати серед декількох варіантів, які даються заздалегідь, яка емоція виражається. Після цього вона повинна спробувати самостійно представити її.

Одним із найефективніших методів навчання соціальним навичкам, який описують багато сучасних вчених, є метод відеомоделювання. У ньому можуть брати участь батьки чи рідні дитини, однолітки та сама дитина. Метод відеомоделювання полягає у перегляді демонстрації будь-якої поведінки на відео і потім повторення поведінки дитиною та іншими учасниками, що фіксується на відео. Перевага відеомоделювання полягає в тому, що воно стає для дитини візуальним підтвердженням її успіху.

Важливим компонентом у корекції поведінки під час відеомоделювання є «прихована підтримка», яка так необхідна дітям з РАС, а саме: можна записати як дитина спілкується з однолітками, а при цьому дорослий допомагає їй жестами та підказками. Потім кадри з дорослими будуть вирізані із ролика, а коли дитина буде дивитися відеоролик, вона побачить свою незалежність і успіх у демонстрації власних емоцій.

Результати досліджень підтверджують, що відеомодельовання є ефективним методом формування соціально-комунікативних навичок у дітей-дошкільників та школярів початкових класів з аутизмом. Ці підходи зберігаються з часом і переносяться на інших людей та ситуації. Дослідження продемонстрували різке збільшення поведінкових реакцій за середньої тривалості проведення корекційного втручання¹⁶.

ВИСНОВКИ

Реалії сьогодення свідчать про різке збільшення кількості дітей, які мають розлади спектру аутизму. Серед основних ознак цього порушення у дітей – затримка мовленнєвого розвитку, складнощі у налагодженні міжособистісних взаємин, занурення у світ власних переживань. З дітьми зазначеної категорії необхідно проводити корекційно-розвиткові заняття, починаючи з раннього віку, у тісній співпраці фахівців-дефектологів та сім'ї. Головне завдання таких занять – формування та розвиток різноманітних соціальних навичок дітей з РАС. Найбільш сприятливі умови для проведення цих занять можна створити у дошкільному закладі з інклюзивним навчанням.

Найбільш ефективними шляхами соціалізації дітей з РАС у закладах дошкільної освіти є створення інклюзивного розвиваючого середовища, практикування індивідуального підходу в роботі, подолання сенсорних проблем та організація взаємодії з однолітками. Формування та розвиток соціальних навичок дошкільнят з аутизмом здійснюється фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу, перш за все педагогами-дефектологами та психологами, при активній батьківській участі. Під час корекційної роботи фахівці мають враховувати фази соціалізації дітей з РАС (адаптація, сприйняття, інтеракція, інтеграція та самостійність) та рівні їх соціально-емоційного розвитку, передбачені Комплексною програмою розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» (виокремлення себе з доквілля; допуск іншої людини у свій простір; становлення соціальної взаємодії; здатність конструктивно впливати на навколишнє середовище; здатність до соціальної взаємодії).

У закладах дошкільної освіти з інклюзивним навчанням формування соціальних навичок дітей з РАС здійснюють шляхом індивідуальних, групових та колективних занять у формі гри. До відомих видів таких ігор («Лікарня», «Магазин», «Родинне спілкування» тощо) можна вносити певні оновлення, пов'язані із сучасністю та українськими традиціями (використання персонажів українських казок, пса Патрона, моделювання роботи волонтерів, рятувальників тощо). До інноваційних методів соціалізації дітей з РАС ми відносимо використання відеомодельовання з підказками дорослих, ініціювання спілкування на основі відеосюжетів,

читання дитячої літератури, обговорення випадків взаємин у групі вихованців-однолітків (в тому числі конфліктних взаємодій), залучення дитини з аутизмом до занять улюбленими руховими активностями, а також проведення роботи з опорою на допомогу нормотипових вихованців групи. Важливо також навчити дошкільника з РАС деяким методам самоконтролю поведінки (дихальним вправам, використання заспокійливих предметів, усвідомленню необхідності перерви та усамітнення, прийнятним способам вираження своїх емоцій тощо).

Кожна дитина з аутизмом унікальна, універсальних методів взаємодії з нею та проведення корекційної роботи визначити не можливо. Тому важливо розробити індивідуалізований підхід до навчання та формування соціальних навичок, враховуючи рівень розвитку, інтереси та особливості кожної дитини. Процес соціалізації дітей з аутизмом вимагає терпіння, розуміння та особистісного підходу. З правильною підтримкою та спеціальними методиками багато дітей з аутизмом можуть успішно оволодіти соціальними навичками та брати участь у соціальних взаєминах суспільства.

АНОТАЦІЯ

У розділі проаналізовано загальні підходи до процесу соціалізації дітей дошкільного віку з розладами спектру аутизму в умовах закладу освіти з інклюзивним навчанням. Розглянуто шляхи, фази, рівні соціалізації цієї категорії дітей, їх реалізація відповідно до Комплексної програми розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт». Підкреслено необхідність врахування індивідуального підходу у проведенні корекційно-розвивальної роботи, тісну співпрацю фахівців команди психолого-педагогічного супроводу та батьків дитини. Висвітлено можливість використання деяких традиційних підходів для формування соціальних навичок у дошкільнят з аутизмом, для них розроблені оновлення, що ґрунтуються на сучасних реаліях. Також пропонуються окремі інноваційні методи у розвитку соціальних взаємодій дітей з розладами спектру аутизму з оточуючим середовищем, які сприятимуть закріпленню навичок соціальних контактів цих дітей з однолітками та дорослими. Підкреслюється, що всі підходи потрібно реалізовувати в ігровій формі з урахуванням індивідуальних особливостей вихованців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колишкін О.В. Вступ до спеціальності «Корекційна освіта» : навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2015. 392 с.
2. В Україні на обліку понад 20 тисяч дітей з аутизмом. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3769403-v-ukraini-na-obliku-ponad-20-tisac-ditej-z-autizmom.html>
3. Мойсеєнко І. М. Теоретичні підходи до дослідження ознак аутизму в Україні. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/10-1-ukr>
4. Базима Н. В. Дитина з РАС в інклюзивному просторі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова 2019. № 38. С. 22-28.
5. Розлади аутистичного спектру. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8_%D0%B0%D1%83%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B0
6. Острівська К. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом : монографія. Львів : Тріада плюс, 2012. 520 с.
7. Острівська К. О. Психологічні основи формування соціальних компетенцій дітей з аутистичними порушеннями. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. 465 с.
8. Скрипник Т. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі : навчально-наочний посібник / уклад: Т. Скрипник. Харків: Факт, 2015. 40 с.
9. Ніколенко, Л.М. Розвиток соціальних навичок у дітей з порушеннями аутичного спектра в умовах інтеграційного дитячого оздоровчого табору. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 2017. № 1. С. 88–92. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2017/1/11.pdf>
10. Базовий компонент дошкільної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/doshkilna-osvita-2/bazoviy-komponent-doshkilnoi-osviti-v-ukraini>
11. Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт». URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/zagalno-serednya-osvita/korektsiyini-programi/prohramy-rozvytku-dlia-ditej-z-osoblyvymy-osvitnimy-potrebamy-doshkil-noho-viku/>
12. Методичні рекомендації щодо організації навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти / Уклад. : Л.В. Кравчина, Л.В. Кузьменко, Н.В. Марченко та ін.; за заг. ред. Л.В. Кравчини. Київ : Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2017. 64 с.

13. Сухіна І., Риндер І., Скрипник Т. Психологічна модель раннього втручання для дітей з аутизмом : посібник. Київ–Чернівці : Букрек, 2017. 192 с.

14. Шульженко Д.І. Освітньо-психологічна інтеграція (інклюзія) дітей з аутизмом: монографія. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, вид-во Хортицької національної академії, 2017. 444 с.

15. Пасічник О.І., Воронішина Ю.М., Соціалізація дитини з особливими освітніми проблемами. Психологічний супровід. К. : Шкільний світ, 2017. 144 с.

16. Scott Bellini, Jessica K Peters. Social Skills Training for Youth with Autism Spectrum. URL: https://www.researchgate.net/publication/23241355_Social_Skills_Training_for_Youth_with_Autism_Spectrum_Disorders

Information about the author:

Klyap Marianna Ivanivna,

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department
of Physical Therapy, Rehabilitation,
Special and Inclusive Education
SU “Uzhhorod National University”
46 Pidhirna St, Uzhhorod, 88000, Ukraine